

Есеј – Душан Милијућ

МАЖУРАНИЋ ИЛИ ЊЕГОШ

Заборављена расправа о ауторству *Ченгић-аге*

„Жао ми је, кад тако радо читате моје стихове, што немам овде песму Ченгића. Знам да би вам се врло допала. Дође ми, вели, један, и кад сам му прочитао, зациганчи ми: дај ми, дај ми; и ја му дадох, а пријепис ми није остао“ — наводно је овако, током боравка у Италији 1851, Петар II Петровић Његош говорио Љубомиру Ненадовићу, који ће то забележити и доцније објавити у својим Писмима из Италије.

Хтео то Ненадовић или не, управо је његово сведочење дало замаха расправи око ауторства спева Смрт Смаил-аге Ченгића, па су у годинама на преласку из XIX у XX столеће бројни српски и хрватски писци износили сопствене теорије, које су се кретале у распону од одбране Мажуранића, преко претпоставке да је Мажуранић на превару узео Његошев рукопис, до могућности да је Његош свесно дозволио (из политичке опрезности) објављивање свог спева под туђим именом.

Светислав Вуловић, Драгутин Прохаска, Љуба Ненадовић, Имбро Ткалац, Лазо Томановић, Аугуст Шеноа — само су нека имена која су мање или више учествовала у расправи или се у својим радовима дотицала спорног питања.

Иако је расправа постепено сама од себе утихнула, иако се одавно сматра да је дефинитивно решена у Мажуранићеву корист, занимљиво би било подсетити се најбитнијих детаља и указати на оне моменте који су изродили претпоставку да би Његош могао бити аутор Смрти Смаил-аге Ченгића, али и на

детаље који још увек нису разрешени, па као такви могу бити повод новим истраживањима.

Изневши у чланку „Његуш и Мажуранић“ (часопис Отаџбина, Београд 1880) претпоставке о могућем владицином ауторству Ченгић-аге, књижевни критичар Светислав Вуловић донекле је очекивао подршку од Љубомира Ненадовића, који ће, међутим, одбацити било какву везу између Његоша и познатог спева о погибији Смаил-агиној, при чему је сâм Ненадовић, можда, хтео и да своја Писма из Италије дефинитвно склони из жаришта расправе, да путопис не постане средство за оптужбу против Мажуранића.

Ипак, колико год се трудио да са Мажуранићевог имена и дела скине сумњу, аутор Писама из Италије својим је аргументима и претпоставкама такву сумњу могао само појачати, штавише несвесно пружити помоћ заговорницима теорије о Његошевом ауторству Ченгић-аге. То би се сигурно и десило да је Ненадовићево писмо, упућено Вуловићу, било одштампано одмах кад је написано, али оно је објављено тек седамдесетак година доцније.

Да би одбацио било какво повезивање Ченгић-аге са изгубљеним спевом о коме Његош говори у Писмима из Италије (тамо се помиње песма, али се свакако мисли на спев), Ненадовић је у свом писму Вуловићу изнео претпоставку да загубљени спев Његошев, „премда је био доста дугачак, по свој прилици није био подељен на песме, јер владика је рекао 'песму о Ченгићу', а не песме; а могао је бити раздвојен на више делова, који су можда место наслова били означени са I, II, III итд.“ У даљем тексту, Ненадовић пише: „По чему држим да је тај спев био доста дугачак? — По ономе што на моје питање: је ли као Горски

вијенац или Мали Шћепан, владика је одговорио: 'Није у драмској форми, и није тако велико'“ (Ненадовић 1962: 248).

Колико год да то није имао на уму, Ненадовић као да је описао свима познат спев Смрт Смаил-аге Ченгића, јер и ово је стихотвореније често било означавано као „пјесан“, „пјесма“, притом је раздвојено на неколико неједнаких делова и заиста „није тако велико“ као Горски вијенац и Шћепан Мали, а најзад — „није у драмској форми“.

Претпоставке о Његошевом ауторству нису се јавиле само због наведеног цитата о изгубљеној песми, него и због тога што, такође у Писмима из Италије, Његош у два наврата говори стихове из Ченгић-аге — али, путописац ни у томе није видео ништа чудно нити сумњиво.

Ненадовић признаје како за време боравка у Италији није ни знао „да на овом свету суштује, екзистује Мажуранићев спев: Смрт Смаил-аге Ченгића“ (Ненадовић 1962: 245), па да због тога није препознао стихове које је Његош, док је улазио у једну пећину, запевао „полагано као уз гусле“ (Ненадовић 1962: 248). Међутим, Ненадовић истиче како је помислио да је дотичне стихове „владика истог тренутка импровизовао“ (Ненадовић 1962: 249). Ни ово није без значаја, јер је очигледно и сâм путописац запазио колико су дотични стихови слични Његошевом песничком стилу, но кад буде писао Вуловићу, Ненадовић ће бити скептичан и рећи како „то није никакав основ да можемо мислити да су то његови [Његошеви] стихови“ (Ненадовић 1962: 249).

У том погледу може бити интересантно како Ненадовић тумачи не само сличност између Његошевих и Мажуранићевих стихова, него и сличну тематику двојице песника. Иако су се многи „питали откуд Мажуранић, Новљанин, зна онако

добро прилике црногорске, дух и карактер“, Ненадовићу ни то није чудно, јер су, закључује, и Новљани (из Новог Винодолског у Хрватском приморју) „један део истог југословенског народа као и Црногорци“ (Ненадовић 1962: 252).

Такав закључак делује парадоксално и контрадикторно у ситуацији кад Ненадовић, човек од пера, сâм признаје како није чуо за спев који „сушћује“ већ пет година (Ченгић-ага је објављен 1846), а истовремено сматра да је Мажуранић одлично познавао обичаје оног поднебља у које никада није крочио, али где ипак живе његови сународници. И Ненадовић је, са друге стране, био „део истог југословенског народа“, па дуго није знао за спев Смрт Смаил-аге Ченгића, а једва да је знао нешто и о Горском вијенцу (што такође признаје у писму Вуловићу) кад се у Италији срео са Његошем.

Независно од слабе одрживости Ненадовићевих аргумената, многим је истраживачима ионако било чудно како је Иван Мажуранић могао тако детаљно приказати не само погибију Смаил-агину, него и локалитете везане за тај догађај, па и народни говор дотичног краја.

Ипак, треба истаћи да је Мажуранић имао прилике да се добро информише и припреми за писање спева, јер је средином новембра 1840. могао у Илирским народним новинама Људевита Гаја прочитати допис у коме се извештава о Смаил-агиној погибији: „У Херцеговини сад је велика смутња. Исмаил-ага Ченгић, онај славни и проглашени јунак турски, заповједник оружја Гадског, погинуо је 30. рујна (12. листопада)“, у даљем тексту дописа даје се и преглед догађаја који су довели до крвавог сукоба (Мажуранић 1969: 17).

Иако ће спев о аги Ченгићу настати тек пет година

доцније, када Димитрије Деметер буде замолио песника да му напише нешто за алманах Искру, песник се вероватно и тада сећао поменутог чланка, пошто је управо одатле преузео бројне податке и пренео их у своје стихове. У прилог томе говоре други и трећи стих првог певања Ченгића-аге, који гласе: „Усред Столца, куле своје, / А у земљи херцеговој“, а пошто је у заглављу дописа о агиној погибији писао: „Из Столца, са границе херцеговачке“ (Мажуранић 1969: 19), песников непосредни извор је више него јасан.

Али, песнику су велику помоћ пружила и његова браћа Антун и Матија. Зна се да је Антун Мажуранић, заједно са Људевитом Гајем, био у посети Његошу на Цетињу крајем 1841, те да је сигурно видео изложену главу Смаил-агину, али и друге ствари убијеног аге, које је владика чувао као трофеје. Његош је са својим гостима морао, како претпоставља Јевто Миловић, „на дуго и широко разговарати о погибији Смаил-агиној“, па је Антун „бесумње, све то саопштио своме брату Ивану“. Сем тога, у певању „Коб“, последњем у спеву, од агине главе, одела и оружја начињена је лутка која се, према песниковом виђењу, налази у „изби“ под Ловћеном, што „најбоље показује да је Иван Мажуранић добро знао гдје су се налазиле глава и ствари“ погинулог Смаил-аге (Миловић 1983: 392). А две године пре него што је Антун Мажуранић путовао на Цетиње, Матија Мажуранић обишао је Босну (1839–1840), тада још увек османску провинцију, и своја је искуства описао у књизи под називом Поглед у Босну (Загреб 1842), тако да је песник и путем сведочења својих најближих могао да се добро информира о актуелним херцеговачким и црногорским приликама.

Као пресудан моменат за настанак спева често се узима приповедање једног Црногорца који је дошао у Карловац у време када је и Мажуранић ту боравио, па је песник имао

прилике да чује све детаље од човека који је вероватно био сведок најбитнијих догађаја у завери против Смаил-аге, што још више објашњава откуд толико тачних појединости (поготову у певању „Харач“, четвртом по реду).

Постоје, са друге стране, добри разлози који могу изазвати сумњу у постојање дотичног приповедача, јер иако су о томе сачувана чак три сведочења, она нису у свему сагласна.

Мажуранићев пријатељ Имбро Игњатијевић Ткалац помиње човека који је „на повратку у Црну Гору“ свратио у Карловац. „Не сјећам му се имена“, наставља Ткалац, „но још ми је пред очима, како је једне вечери у нашој старој читаоници причао о зулumu и смрти Ченгића, и колико нам је срце гануо својим живим говором и описом борбе, у којој је и он присуствовао“ (Мажуранић 1963: 191).

Истог приповедача помиње и Мажуранић: „Године 1843. или 1844. доспио у Карловац један Црногорац, који је био на путу из Биограда. Тражио сиромаш заслужбе. Суста-вио се и у Карловцу. Он је казивао да је био у боју на Грахову и приповиједао веома пластично све згоде и смрт Ченгића-аге. Приповиједао је и о Бауку, како је пјевао под шатором“ (Мажуранић 1969: 10–11).

Најзад, ту је и сведочење Јосипа Пасарића, које се своди на следећу изјаву: након што је Мажуранић одлучио „да на основу јуначке народне пјесме створи умјетну епску пјесан“, један његов пријатељ позвао је и наручио „на свој трошак из Црне Горе народног пјевача, који је пјеснику [Мажуранићу] казивао и пјевао народне јуначке пјесме“ (Мажуранић 1963: 215).

Од Ткалчеве и Мажуранићеве верзије, Пасарићева се

битно разликује, јер ту се више не ради о случајном пролазнику, него о гуслару који је наменски доведен у Карловац, и то тек онда кад је Мажуранић решио да напише спев о Смаил-агиној погибији.

Ипак, и Пасарићева прича на једном је месту идентична са претходним верзијама: нигде се не помиње име „народног пјевача“ из Црне Горе. Остаје могућност да су сведоци, након извесног времена, у својим сећањима помешали године и заборавили приповедачево (или гусларево) име, али ако се добро сећају осталих појединости, још је чудније што никада не именују човека без чије приче (или песме) вероватно не би било ни Мажуранићевог спева.

Постоји и један куриозитет који се тиче наслова спева, односно личног имена главног јунака, а што би такође могло бацити сумњу на Мажуранићеве изворе. Наиме, првобитни наслов био је *Smèrt Ćengić-age*, па је и у тексту свуда стајало „Ченгић-ага“ уместо „Смаил-ага“. Да би правилније било писати титулу иза личног имена (а не иза презимена), Мажуранићу је сугерисао управо Имбро Ткалац, но песник је том приликом одговорио „да не зна другог имена Ченгићу“ (Мажуранић 1963: 191). Ако се Мажуранић и даље добро сећао многих детаља из дописа у Илирским народним новинама, тешко је поверовати да би заборавио име аге Ченгића (које је наведено већ у другој реченици дописа, додуше у облику „Исмаил“), а ако је и постојао мистериозни Црногорац из наведених сведочења, он би сигурно у својој причи (или песми уз гусле) бар једанпут споменуо агино лично име (у забележеним народним песмама о Ченгићевој погибији, главни лик редовно је именован као „Смаил-ага“).

Иако је очигледно да ова тема ни изблиза није исцрпена, тешко да би изнова могла изазвати онакву буру као на

концу XIX века, јер за то очигледно нису заинтересовани књижевни узорни чија би се реч далеко чула.

Најбољи доказ да се спорно питање ауторства Ченгића-аге тек може истраживати јесте књига Марије Ковачевић Непознати Његош (Рума—Крупањ 2012), доцније штампана под још експлицитнијим насловом Покрадени Његош (Подгорица 2013), али ова је студија истовремено и доказ о незаинтересованости за дотичну проблематику, јер уопште није изазвала одјек који би био очекиван. Не мора значити да је Марија Ковачевић изнела потпуно тачне закључке нити да је била на правом трагу, али чим њена истраживања (која, у најмању руку, јесу шокантна и контроверзна) нису довела ни до какве реакције, очигледно је да се сваки покушај поновног покретања расправе око ауторства Ченгића-аге узима као сувишан, пошто се ионако сматра да је расправа одавно решена и да се Иван Мажуранић сматра јединим правим творцем спева о погибији Смаил-агиној.

Остаје, на крају, да се види где су били владика Његош и бан Мажуранић у целој причи.

Спев Смрт Смаил-аге Ченгића одштампан је за Његошева живота и владика је за ово дело морао знати, али осим трагова који се наводе у Писмима из Италије, тешко би се још негде могла наћи било каква асоцијација на Његоша као могућег аутора Ченгића-аге (иако је управо Марија Ковачевић указала на још неке трагове и наговештаје, не може се рећи да су они довољни за дефинитивне закључке).

У време када је расправа узела маха, црногорски владика није био у животу већ три деценије, али Ненадовић опет мисли да Његош, све и да је доживео и својим очима видео расправу, не би „изишао и казао ”То је моја песма!“, јер тако нешто не би чинио „кад би знао да ће од хиљаде само петорица у његове речи сумњати“ (Ненадовић 1962: 254). Нехотице је Ненадовић још једном изнео аргумент против

Мажуранића, јер према оваквом схватању, Његошево неоглашавање поводом штампања Ченгић-аге не мора значити да црногорски владика није имао никакве везе са настанком пева, већ би пре значило да из учтивости није желео да улази у било какву расправу.

Није се поводом спорног питања око ауторства Ченгић-аге оглашавао ни бан Иван Мажуранић, али пошто је био у животу кад се расправа повела, његово се ћутање тумачило на различите начине: или као страх од откривања праве истине (ако није био аутор пева), или као одбијање да се познате чињенице изнова бране и доказују (ако је спев његов), или опет као чиста учтивост.

Зато су, током целе расправе о ауторству Смрти Смаил-аге Ченгића, други бранили Мажуранића, међу њима управо и Љубомир Ненадовић, али како се чини, то му није баш увек полазило за руком — мада, као да јесте, јер неодрживост Ненадовићевих аргумената нису у правом моменту искористили они који су имали другачије мишљење о изгубљеној Његошевој песми.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Мажуранић 1963: Иван Мажуранић, *Изабрана дела*, прир. Милорад Живанчевић, Београд 1963.

Мажуранић 1969: Иван Мажуранић, *Смрт Смаил-аге Ченгића*, прир. Милорад Живанчевић, Београд 1969.

Мажуранић 1979: Иван Мажуранић, *Смрт Смаил-аге Ченгића*, [фото-типско издање пева из 1857, прир. Живорад Стојковић], Београд 1979.

Миловић 1983: Јевто М. Миловић, *Стазе ка Његошу*, Титоград 1983.

Ненадовић 1962: Љубомир Ненадовић, *Изабрана дела*, прир. Ђуро Гавела, Београд 1962.